

Nynorsk kultursentrum

Språkfakta 2015

Ei forteljing om språk i Noreg og verda gjennom 850 tabellar

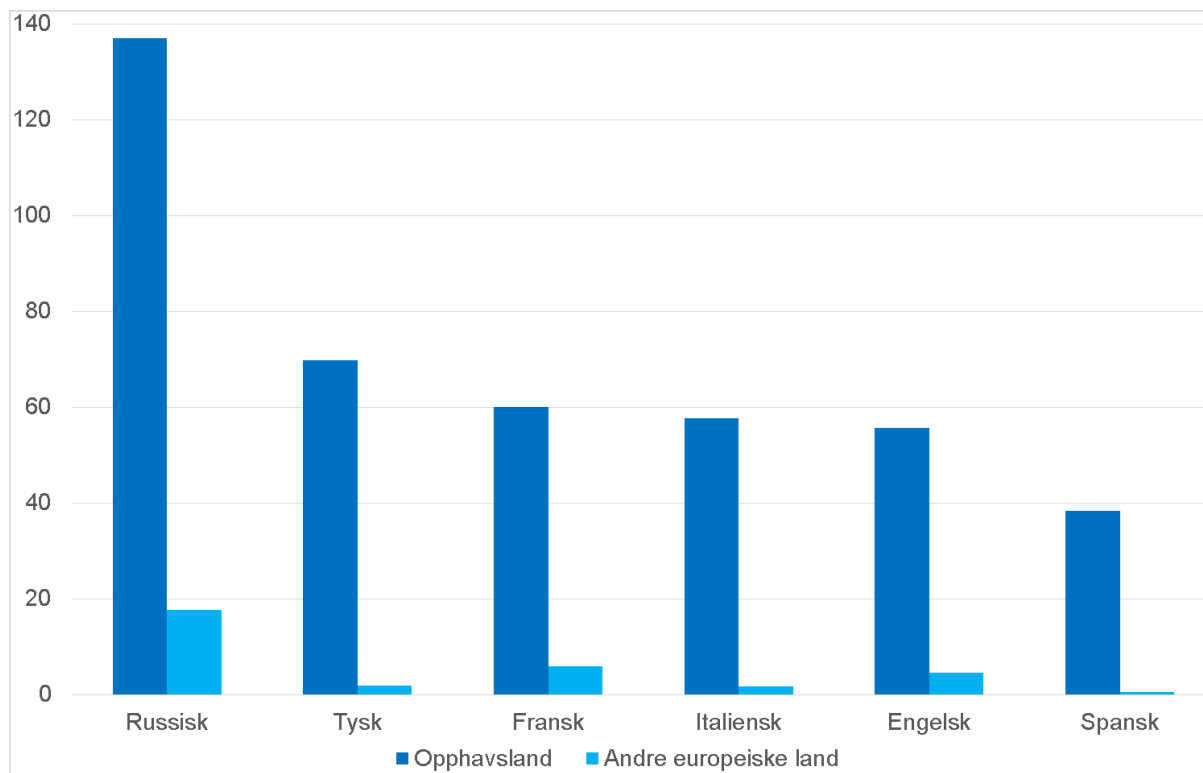

Ottar Grepstad

Utdrag

2 Europa og Norden

Figur 2.1 Utbreiing av dei største språka i Europa 2012. Millionar brukarar

Europa har 50 statar med til saman om lag 730 millionar innbyggjarar. I desse landa registrerte Summer Institute of Linguistics i 2015 til saman 626 språk i bruk. Då er få nye innvandrarspråk rekna med.

Ni av ti europearar snakkar eit indoeuropeisk språk. Med 437 registrerte språk er dette langt frå den største språkfamilien, men nær halvparten av alle i verda talte eit slikt språk i 2015.

Med 155 millionar førstespråkbrukarar var russisk det største språket i Europa i 2015. I gjennomsnitt blei det største språket i kvart land brukt av ni av ti innbyggjarar. Det språklege mangfaldet er større i aust enn i vest, og større i sør enn i nord.

47 av 50 land var med i Europarådet. 25 av desse landa hadde i 2015 godkjent Den europeiske pakta om regions- og minoritetsspråk frå 1992 for til saman 93 språk brukte av over 200 nasjonale minoritetar eller språkgrupper.

Eurovision Song Contest er ein av dei største songkonkurransane i verda. I tidsrommet 1956–2015 var engelsk brukt i 48 prosent av alle finalesongane, og i nesten alle etter 1997.

I dei nordiske landa og sjølvstendeområda brukte innbyggjarane i 2015 om lag 45 språk medrekna dei samiske urfolksspråka og dei historiske minoritetsspråka. Seks nordiske språk var blant dei 100 mest vitale i verda, men 14 språk var i vanskar eller på veg ut av bruk.

2.1 Vitalitet og sosial posisjon

Det var på 1900-talet nokre av dei europeiske språka blei store verdsspråk, men likevel har dei ikkje vore førstespråk for stort meir enn to av ti innbyggjarar rundt om i verda.

Størst av alle, etter kinesisk, var spansk. Dette var førstespråket for 399 millionar i 2015, men berre for 43 millionar i 1890 og 26 millionar i 1801 (tabell 2.1.1). Like fram til seint på 1900-talet var engelsk størst av dei europeiske språka. 23 prosent av innbyggjarane i verda talte eit av dei sju største europeiske språka i 1801. Dette endra seg lite fram til 2015, då 21 prosent talte eit av desse språka.

For første gong blir det presentert eit språkbarometer for Europa (tabell 2.1.2). Barometeret er ein kombinasjon av data frå Ethnologue som gjer det mogleg å vise kor viktig det største språket i kvart land er. Kriteriet er kor mange prosent av innbyggjarane som bruker dette språket. Di lågare den prosentdelen er, di større kan det språklege mangfaldet vere. I gjennomsnitt er det største språket førstespråket for 89 prosent av innbyggjarane. Det viser at den europeiske ideen om ein stat – eitt språk har stått sterkt nettopp i Europa. I berre ni statar og område er det største førstespråket brukt av færre enn 70 prosent av innbyggjarane, og færrast i Bosnia og Herzegovina, med 29 prosent.

Mange av dei europeiske språka kryssar landegrensar. Landa med flest språk i 2015 var Russland (107), Tyrkia (36), Italia (35), Tyskland (27) og Frankrike (25). Ingen stat var fullt ut eittspråkleg lenger, men éin stat hadde berre eitt levande språk. I Vatikanstaten blir det brukt italiensk, men også latin.

Dei seks største språka russisk, tysk, fransk, engelsk, italiensk og spansk var førstespråket til seks av ti europearar kring 2012, men berre for nær åtte prosent av alle innbyggjarane i verda (tabell 2.1.3). Russisk er det største språket i Europa og førstespråket for nær 155 millionar. Av dei budde 137 millionar i Russland. Både tysk og fransk var større språk enn engelsk, og berre for russisk budde mindre enn 90 prosent av førstespråkbrukarane i opphavlandet for språket.

For 2015 registrerte Ethnologue 629 språk i bruk i Europa, mot 537 i 2009 (tabell 2.1.4). Då var nok ikkje alle nye innvandrarspråk tekne med. Ti prosent av desse språka var i vanskar eller i ferd med å gå ut av bruk. I dette ligg at språka no i beste fall berre blir brukte av beste-foreldregenerasjonen (sjå kapittel 1.2).

Grunnlaget for det europeiske språkbarometeret er ein dokumentasjon av språkleg dominans (tabell 2.1.5). Her er alle dei store språka i kvar stat dokumenterte så langt råd er. Ikkje alle opplysningane om utbreiinga av førstespråk nr. 2, 3 og 4 er like presise.

2.2 Formell posisjon

22 av dei europeiske landa hadde eitt offisielt språk i 2015, mot 22 i 2009 (tabell 2.2.1). I mange land er eitt eller språk offisielle innanfor ein region. Berre i dei russiske republikkane var det 27 slike offisielle regionspråk. Det språklege mangfaldet er større i Aust- enn i Vest-Europa. Under den sentralstyrte politikken i Sovjetunionen var der rom for andre språk enn russisk, så langt desse språka ikkje truga posisjonen for russisk i unionen.

Europarådet blei skipa i 1949, og i 2015 var 47 av 50 europeiske statar medlemer. Berre Kasakhstan, Kviterussland og Vatikanstaten stod utanfor. Trass i dei mange dominerande førstespråka er det mange regions- og minoritetsspråk i Europa. Med 47 medlemsland og to

offisielle språk er dette transnasjonale organet eit historisk avtrykk av den språkpolitiske tenkinga som rådde grunnen før 1990-åra (tabell 2.2.2). Europarådet bruker sjølv få språk, men fremjar det språklege mangfaldet i medlemslanda.

EU blei skipa i 1957 og hadde frå første stund seks offisielle språk, eit for kvart av medlemslanda (tabell 2.2.3). Det var politisk nødvendig å gjere det slik den gongen. Frå og med 2007 har EU hatt 24 offisielle språk, og i tillegg har ein frå hausten 2008 kunna bruke walisisk i EU-organa Rådet og Regionalkomiteen.

Sidan 1989 har Europarådet arbeidd med å utforme ei pakt for regions- og minoritets-språk. Parlamentarikarforsamlinga i Europarådet og Europaparlamentet i EU hadde så tidleg som 1981 konkludert med at det trongst ei slik pakt. Ministerrådet i Europarådet vedtok pakta i 1992, og som første land ratifiserte Noreg pakta året etter med verknad frå 1998. I 2015 hadde 25 land – 12 vestlege og 13 austlege – ratifisert pakta og gjort den gjeldande for 79 språk som var brukte av 203 nasjonale minoritetar eller språkgrupper (tabell 2.2.4).³⁸

Mange av desse språka er brukte i fleire land. Under overflata av dei offisielle språka er det altså svært mange mindre brukte språk i form av regions- eller minoritets-språk.

Regions- og minoritets-språk tyder i denne pakta språk som tradisjonelt er nytta innanfor eit område i landet av ei gruppe borgarar som talmessig er mindre enn resten av innbyggjarane, men gjeld ikkje for offisielle språk, innvandrarspråk eller dialektar.

Pakta skal verne om og fremje regions- og minoritets-språk i Europa: "Realising that the protection and promotion of regional or minority languages in the different countries and regions of Europe represents an important contribution to the building of a Europe based on the principles of democracy and cultural diversity within the framework of national sovereignty and territorial integrity".

Pakta er delt i tre. Del I er definisjonar av omgrep, medan del II og del III etablerer vern på to nivå. Landa pliktar å nytte føresegnene i del II for alle regions- og minoritets-språk innanfor sitt territorium. Kvar stat må ut frå dette bygge språkpolitikken ut frå visse mål og prinsipp. I tillegg kan landa forplikte seg til vern av namngitte språk etter del III, og må då velje eit minimum av vernereglar frå ein meny i denne delen.

Stefan Oeter, leiar i ekspertkomiteen for pakta, sa ved opninga av det norske Språkåret 2013 at for si tid var det ganske eineståande å etablere nynorsk som eit skriftspråk på linje med bokmål i Noreg.³⁹ Ei slik institusjonell fleirspråklegheit var den gongen ukjend i dei nye moderne statane. Ideen om ein stat – eitt språk er ikkje den finaste arven frå denne perioden og frå den moderne nasjonalismen. Med vedtaket i 1885 gav Noreg opp ideen om ein homogen kultur innanfor nasjonalstaten. Det språklege grunnlaget for å gjere det same var til stades i land som Tyskland og Frankrike, men der ville den politiske eliten ha eitt språk. 1885-vedtaket var ei framsynt gjerning som gjorde nordmenn vane med språkleg mangfald, og de bør vere stolte av den tradisjonen, sa Oeter.

I forordet til språkpakta blir tre argument for språkleg mangfald framheva, og eit fleirtal av statane i Europa stør med si godkjenning av pakta desse synspunkta. Det kulturelle argumentet er at språk er ein viktig del av den europeiske rikdomen og tradisjonen. Det individuelle argumentet gjeld dei språklege rettane og den personege identiteten som er knytt til språk. Det funksjonelle argumentet er at språkleg mangfald tener til å bygge eit demokratisk Europa.

---

³⁸ Council of Europe, www.coe.int/en, lesedato 8.7.2015.

³⁹ Stefan Oeter i helsing frå Europarådet ved opninga av Språkåret 2013 i Kristiansand 3.1.2013, avskrift frå lydopptak .

Den norske juristen Sigve Gramstad hadde ei leiande rolle i arbeidet med pakta like sidan 1989 og var leiar i ekspertkomiteen 1998–2006. Han har peikt på at i dei fleste landa i det gamle Aust-Europa er vern av minoritetar og språk ei offentleg sak, medan dei vestlege landa i større grad legg ei individuell tilnærming til grunn og satsar meir på statsstøtte til uavhengige institusjonar.⁴⁰ Det er såleis fleire språk som har vern etter nivå III i aust enn i vest, men dette vernet er stort sett det same for alle språka i eit land. I aust kryssar fleire språk fleire grenser, medan færre språk kryssar færre grenser i vest. Til dømes er tysk fleirtalsspråk i fem land i vest, og minoritetsspråk i berre eitt, men er minoritetsspråk i ni land i Aust-Europa.

Dei austeuropeiske landa legg mindre vekt på nasjonsbygging enn landa i vest og er kanskje meir systematisk regelstyrte, til skilnad frå ein meir tilfeldig språkvern-politikk i dei vesteuropeiske landa, meiner Gramstad.

Offisielt kan nesten alle innbyggjarar i Europa lese og skrive. Av 50 land som det ligg føre opplysningar om, har berre Malta og Tyrkia ei lese- og skrivekunne på under 90 prosent (tabell 2.2.5).

Den reelle lese- og skrivekunna er nok lågare. Difor samarbeider ei rekkje europeiske land om to ulike program for omfattande undersøkingar av lese- og skrivekunne. Det eine er Programme for International Student Assessment (PISA) i regi av OECD. Det andre er Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) i regi av The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). IEA blei etablert seint på 1950-talet nettopp for å utvikle internasjonale, komparative studiar av utdanning, og har i dette lange tidsrommet gjennomført ulike internasjonale elevundersøkingar.

Funna i desse undersøkingane er omstridde, men styresmaktene i mange land bruker dei som ei rettesnor for endringar i sin eigen utdanningspolitikk.

2.3 Norden

Den historiske språkfelleskapen i Skandinavia er under sterkt press frå engelsk, som er i ferd med å bli lingua franca i denne delen av Nord-Europa. Særleg unge innbyggjarar bruker jamt meir engelsk i kontakten over nordiske landegrenser.

Dei nordiske landa har ein svak tradisjon for språkstatistikk. Medan det etter kvart er mykje å finne i Noreg, mest som følge av den lange språkstriden frå 1850, er det svært lite å finne i både Danmark, Sverige, Finland og Island. Ved å kombinere ulike kjelder har det likevel vore mogleg å setje saman eit nokolunde informativt bilete.

Til saman har statane og sjølvstendeområda i Norden over 30 historiske språk, nyare teiknspråk medrekna (tabell 2.3.1). Då er det som ofte blir omtalt som ulike samiske hovud-dialektar, rekna som eigne språk. Svensk er talt av om lag 9,4 millionar menneske og er dermed det største språket i Norden. Færrast brukarar har pitesamisk og umesamisk, der det no blir rekna med om lag ti brukarar for kvart av desse språka. Den språklege variasjonen er størst i nord og aust. Eit stykke på veg kan tala frå 2014 jamførast med tal frå om lag 1995 (tabell 2.9.2).

Størst geografisk utbreiing har dansk som blir brukt i fem statar og sølvstendeområde utanfor Danmark. Nesten 80 prosent av innbyggjarane i Norden har svensk, dansk eller norsk som morsmål. Dei fleste språka i Norden høyrer til tre språkfamiliar. Mange er indoeuropeiske

---

⁴⁰ Sigve Gramstad: «Språk opnar murar. Språk i Europa 20 år etter at Muren fall». Foredrag i Ivar Aasen-tunet 8.11.2009.

språk, nokre er finno-ugriske, og kalaallisut (grønlandsk) høyrer til dei eskimoaleutiske språka.

I 2015 dokumenterte Ethnologue 45 språk i bruk i dei nordiske landa. Seks av desse var rekna som nasjonale språk, medan dei nordiske landa kvar på sin kant hadde til saman 14 språk som var i vanskar eller på veg ut av bruk. Det vil seie at mykje har vore ugjort i nordisk språkpolitikk trass i forpliktande konvensjonar og avtalar.

Nordisk råd blei skipa i 1952 og har 87 medlemmer: Danmark 16, Finland 18, Færøyane 2, Grønland 2, Island 7, Noreg 20, Sverige 20 og Åland 2. Svensk, dansk og norsk er arbeidspråk i alt offisielt nordisk samarbeid. Det blir tolka mellom finsk, islandsk og dei tre skandinaviske språka, men ikkje mellom dei skandinaviske språka.

Dei nordiske landa har vedteke to felles språkerklæringar på få tiår.

I 1981 signerte Island, Noreg, Danmark, Sverige og Finland ein språkkonvensjon som gjaldt frå 1987 for islandsk, norsk, dansk, svensk og finsk. Denne konvensjonen regulerte kva språklege rettar innbyggjarar i dei fem landa hadde i sin munnlege og skriftlege kontakt med offentleg forvaltning.

I 2006 vedtok Nordisk råd Nordisk språkdeklarasjon med verknad frå 1. mars 2007. Målet er å fremje ein demokratisk språkpolitikk i eit mangespråkleg Norden der alle innbyggjarane i desse landa kan lese og skrive det eller dei språka som fungerer som samfunnsberande der dei bur, kan kommunisere med kvarandre på eit skandinavisk språk, har grunnleggjande kunnskap om språklege rettar og språksituasjonen i Norden, har svært gode kunnskapar i minst eitt språk med internasjonal rekkjevidd og gode kunnskapar i minst eitt språk til.

Trass i slike formelle rettar er den skandinaviske språkfelleskapen under press.

Språkforskarane Lars-Olof Delsing og Katarina Lundin har peikt på tre fordelar ved den skandinaviske språkfelleskapen: Språka er ganske jamstore (om ein reknar norsk som eitt språk), der er ein felles politisk vilje til å fremje denne språkfelleskapen, og språka er så like kvarandre at ein må meistre eit anna språk svært godt om det skal erstatte nabospråkforståinga.⁴¹ I 2005 blei 1800 elevar i vidaregåande skular i heile Norden prøvde i nabospråkforståing. Færøyingane kom best ut med nordmenn like bak, og med ein klar avstand til svenskane og danskane. Innvandrarar i Noreg forstod nabospråka mykje dårlegare enn etniske nordmenn, men noko betre enn innvandrarar i Sverige og Danmark.⁴²

Den første store undersøkinga av nabospråkforståing i Norden stod Øyvind Maurud for i 1972.⁴³ Utvalet hans var 500 rekruttar i dei tre skandinaviske landa. Frå den gongen til 2005 heldt nabospråkforståinga seg godt blant nordmenn, men den blei tydeleg dårlegare blant svenskar og danskar, mest hos danskar.

På 2010-talet var engelsk i ferd med å ta over som kommunikasjonsspråk både i private og ein del offisielle samanhengar i så vel Skandinavia som resten av Norden. Ingen sleit meir med å forstå andre nordiske språk i 2005 enn finnane. Og verken svenskar eller danskar forstod bokmål mykje betre enn nynorsk.

Dei fleste nordiske landa har meir enn eitt offisielt språk. Berre Island og Grønland har eitt offisielt språk. I 2009 fekk Grønland ei heimestyrelov som verken stiller krav om at dansk skal kunne brukast i offentleg forvaltning eller at borna skal få opplæring i dansk. På Færøyane er færøysk hovudspråket, men dansk skal kunne brukast i offentleg forvaltning, og det skal

---

⁴¹ Lars-Olof Delsing og Katarina Lundin: *Håller språket i hop Norden?*, Tema Nord 2005:573, København 2005, s. 6 f.

⁴² Lars-Olof Delsing og Katarina Lundin, same staden, s. 57, 61 og 139.

⁴³ Øyvind Maurud: *Nabospråkforståelse i Skandinavia*, Nordisk utredningsserie 13, Stockholm 1976.

undervisast i dansk. I Finland bruker 5,5 prosent av innbyggjarane svensk, og svensk er obligatorisk språk i skulen, men den posisjonen er under press.

Både dansk, svensk og finsk er offisielle språk i EU. Dansk er minoritetsspråk i den tyske delstaten Slesvig-Holstein, svensk er minoritetsspråk i den estiske kommunen Nuckö, og finsk blir også brukt i Den karelske republikken i Russland.

2.4 Litteratur og kunst

Eurovision Song Contest er blitt den største internasjonale songkonkurransen. Difor er den også interessant i eit språkpolitisk perspektiv. For første gong er både vinnarsongane og alle finalesongane like sidan 1956 ordna etter språk. Der kjem ein utvikling i tre fasar til syne.

Til og med 2015 var 30 av 63 vinnarsongar på engelsk (tabell 2.4.1). 14 av songane var på fransk, og dei andre fordelte seg på ti språk. Den dominansen engelsk fekk i internasjonal musikkindustri frå 1960-åra, viser over tid også att i denne songkonkurransen.

Engelsk dominerer meir blant vinnarsongane enn i finalesongane (tabell 2.4.2). Av 1268 finalesongar har 414 vore heilt eller delvis på engelsk. Medan 48 prosent av vinnarsongane var på engelsk, var engelsk brukt i 33 prosent av alle finalesongane. Alt i alt var 47 språk brukte i finalesongane, og av desse var 41 europeiske. Ethnologue har dokumentert 286 europeiske språk i bruk, og 86 prosent av desse har dermed aldri vore brukte i ein Eurovision-finale. Dei seks språka engelsk, fransk, tysk, nederlandsk, italiensk og spansk har stått for to tredelar av alle songane. Noko uventa var det Austerrike som første gongen brukte ein dialekt i ein finalesong, så tidleg som i 1971.

Eurovision Song Contest har aldri vore eit tiltak med eit sterkt innslag av språkleg mangfald. Finalane sett under eitt viser ei utvikling i tre fasar. Fransk var det mest brukte språket i finalane til langt ut på 1990-talet. Etter at Berlin-muren blei riven ned i 1989 og Sovjetunionen blei oppløyst to år etter, auka språkvariasjonen mykje i finalane (tabell 2.4.3). Det hadde også ei formell årsak; deltakarlanda skulle på den tida bruke eit offisielt språk. Frå og med 1997 har det vore fritt fram, og nesten over natta blei engelsk det absolutt dominerande språket, endå meir enn fransk hadde vore den første tida.

Databasen Index translationum i UNESCO kan også brukast til å vise forholdet mellom omsetjing til og frå dei ulike nordiske språka (tabell 2.4.4, 2.2.5 og 2.4.6). I tidsrommet 1979–2009 var finsk og dansk dei to språka med færrest omsetjingar frå andre nordiske språk, medan dansk, svensk og finsk var dei språka som hadde færrest omsetjingar til andre nordiske språk. Desse tala er ein av fleire peikepinnar på korleis den nordiske og særleg skandinaviske språkfelleskapen mot slutten av 1900-talet var under eit oppløysande press frå engelsk.

2.9 Historisk statistikk

I essayet «Teljing og forteljing» er utviklinga av dokumentasjonen av all verdas språk drøfta. Den historia kan halde fram nær sagt i det uendelege. Utanom dei mange kjeldene som er presenterte i essayet, finst det også annan sporadisk dokumentasjon. Mest interessant er arbeida til den irske forfattaren og statistikaren Michael G. Mulhall (1829–1900). Han emigrerte til Argentina, etablerte det som truleg var den første engelskspråklege avisa i Buenos Aires, og gav ut ei rekkje oversynsverk.

Ei av dei mange bøkene han gav ut, var *Dictionary of Statistics* i 1884. Det meinte han var den første boka i sitt slag på noko språk i det heile. Av vitskapane er det no berre statistikken som manglar eit slikt verk, og det kan vere grunnen til at så mange filosofar avviser statistikk som vitskap, skreiv Mulhall i forordet.⁴⁴ Mest original var komposisjonen: Tal ordna alfabetisk etter emne. Noko må han ha publisert før denne boka kom ut, for det tyske bladet *Pedagogischer Beobachter* publiserte tal frå Mulhall alt i 1881.

I 1884-utgåva presenterte Mulhall ein nokså detaljert tabell over utbreiinga av store europeiske språk i ein del land frå 1801 til 1883 (tabell 2.9.1). Det hadde neppe nokon gjort før. Framstillinga avgrensa han til dei sju europeiske språka engelsk, fransk, spansk, portugisisk, italiensk, tysk og russisk. Russisk var det språket som fekk flest nye brukarar i Europa i desse tiåra, tysk var det språket som voks mest i Europa utanfor opphavlandet, og utanfor Europa ekspanderte engelsk kraftig som ein konsekvens av Det britiske imperiet.

Oppslagsverket kom i ny utgåve i 1892 under tittelen *The Dictionary of Statistics*. På vel 600 sider hadde han pressa inn fleire tusen tabellar om kva det skulle vere. To av dei handla om utbreiinga av språk. Som i 1884-utgåva var framstillinga konsentrert om sju europeiske språk, og den sterke veksten i bruk av engelsk og tysk blei stadfesta (tabell 2.9.2). Dei sju språka blei brukte av 148 prosent fleire i 1890 enn i 1801. I dette tidsrommet blei talet på engelsktalande firedobla, og bruken av spansk og fransk voks mykje mindre enn tilfellet var for tysk, russisk, italiensk og portugisisk. Når desse tala blir kombinerte med andre data i Mulhalls verk, viser det seg at tre av fire snakka heilt andre språk. Indirekte dokumenterte han dermed eit språkleg mangfald.

Geografisk var framstillinga i 1892-utgåva avgrensa til tredelinga Europa, USA og resten av verda. I 1801 var spansk det einaste språket med eit fleirtal av brukarar utanfor Europa, men i 1890 gjaldt dette også for engelsk, først og fremst gjennom utbreiinga i USA (tabell 2.9.3). Ni av ti av dei som snakka tysk, fransk eller italiensk, budde derimot i Europa.

Kor pålitelege tala er, skal vere usagt, men tabellane med Mulhalls data i redigert form gir i det minste den første systematiske framstillinga av korleis sju store språk er blant dei aller første forsøka på å vise korleis utbreiinga av sju store språk utvikla seg på 1800-talet. Det engelskmannen Mulhall las ut av tala, gledde han: "It will be observed what a wonderful advance the English language has made in many years."⁴⁵

Tema: mellom det eine språket og dei mange

Med dei mange nye nasjonalstatane i Aust-Europa som no er på veg inn i sine periodar med nasjonsbygging, kan dette språklege mangfaldet kome under press. Det er også i ferd med å få følgjer i eit stort språkområde som Russland.⁴⁶ Som ein konsekvens av motstand mot at Russland skal dominere også etter at Sovjetunionen blei oppløyst, har dei fleste tidlegare Sovjet-republikane markert tydeleg avstand til russisk språk. Berre Kviterussland, Kasakhstan og Kirgisistan har gjort russisk til eit offisielt språk. Aust i Ukraina er russisk det mest brukte

---

⁴⁴ Michael George Mulhall: *Mulhall's Dictionary of Statistics*, London 1884, <http://google.books.com>, lesedato 31.8.2015.

⁴⁵ Michael George Mulhall: *The Dictionary of Statistics*, London 1892, faksimileutgåve u.å., s. 352.

⁴⁶ *Aftenposten* 6.1.2007.

språket, og det har vore mykje strid i landet om russisk skulle vere offisielt språk. Likevel: Russisk er meir brukt som fellesspråk i Aust-Europa enn engelsk er i Vest-Europa.⁴⁷

Dei politiske endringane i Aust-Europa har i første omgang fremja bruken av fleire språk. Det same har utvidingane av EU gjort. Når eit språk først har fått offisiell status i EU, blir det også brukt, men i praksis tek arbeidsspråka i Kommisjonen og Rådet meir og meir over.⁴⁸ Av desse tre var engelsk i 2007 mest brukt ved at 74 prosent av dei omsette dokumenta var på engelsk, mot 12 prosent på fransk og berre to prosent på tysk. Det blir meir og meir engelsk i EU, som i 2008 rådde over meir enn 7000 omsetjarar og tolkar. Det som var eit nødvendig prinsipp om språkleg mangfald då EU i si tid blei skipa, er i ferd med å bli eit praktisk problem.

Den europeiske språkpakta vil gradvis bli meir heildekkjande i Europa, gi minoritetar gradvis ein sterkare reell posisjon og med det også større påverknadskraft. Russisk kan få ei sterkare rolle som fellesspråk i dei austeuropeiske landa, men som nemnt er der også klare motsetnader i dette spørsmålet.

Det blei tenkt annleis om språkvern i Europa på 2000-talet enn nokre tiår før. Fleire og fleire land lovfestar hovudprinsippa i språkpolitikken sin. Alt i 1994 vedtok Frankrike den såkalla Toubin-lova som påbyr at fransk skal brukast i alt frå reklame, varenamn, bruksrettleiingar og arbeidsavtalar til innlegg og støtteark på seminar og konferansar. Seinare har Polen og Latvia vedteke liknande lover.

I Norden har Finland vedteke ei språklov som gjeld frå 1.1.2004 og som slår fast at finsk og svensk er nasjonalspråk i landet. Likeins har Sverige vedteke ei språklov som gjeld frå 1.7.2009 og som slår fast at svensk er hovudspråket i landet. I 2014 tok regjeringa Solberg til på arbeidet med ei ny språklov for Noreg.

Med den språkpolitiske vendinga i retning mangfald kom også domedagsmeldingane. Eit reknedøme om at eit språk døyir kvar 14. dag, nærma seg raskt ei naturlov. Det europeiske språkåret 2001 gjaldt først og fremst verdien av å lære seg fleire språk, men i meir overordna argumentasjon var krisa nær. Ved utgangen av 1900-taket var der om lag 6000 språk på jord, skreiv språkforskaren Geirr Wiggen.⁴⁹ «Rundt halvparten av dei døyir no», skreiv han: «Og med den kunnskapen vi har om kva som held eit språk i live, står ytterlegare 40 prosent i fare for å døyr ut i eit hundreårsperspektiv». Ein ville altså stå att med om lag 600 språk om hundre år.

I 2015 var kunnskapen ein heilt annan, men vissa var der som før: Det språklege mangfaldet er ikkje eit naturgitt fenomen, men ein kulturbestemt verdi.

I tidsrommet frå 1956 til 2015 gjekk den språklege dominansen i Eurovision Song Contest frå fransk til engelsk. Aldri blei engelsk brukt meir enn då det var fritt fram for deltakarlanda å velje språk sjølve. Den internasjonale songkonkurransen er dermed eit slåande døme på korleis valfridom fører til at det mest brukte språket, språket med mest sosial prestisje, er det som vinn fram.

Ein strategi for norsk språk i denne situasjonen formulerte dåverande språkdirektør Sylfest Lomheim omkring 2007: Norsk der du kan, engelsk der du må. Med ei forståing av Noreg som eit samfunn med to norske språk måtte ei presisering til i 2015: Nynorsk der du kan, bokmål der du vil, engelsk der du må.

---

⁴⁷ Sigve Gramstad: «Språk opnar murar. Språk i Europa 20 år etter at Muren fall». Foredrag i Ivar Aasen-tunet 8.11.2009.

⁴⁸ *Dag og Tid* 13.6.2008.

⁴⁹ Geirr Wiggen: «Det europeiske språkåret 2001», *Aftenposten* 25.2.2001.

Perspektiv: den norske røynsla

Språk kan utløyse konflikt, vere eit uttrykk for konflikt eller bli brukt i ein konflikt. Den norske røynsla er at kulturelle konflikhtar *kan* løysast utan bruk av vald.

Ute i verda går nordmenn for å vere språkleg tolerante i den forstand at vi godtek mange språklege skilnader.⁵⁰ Dette kjem til uttrykk i den statusen dialektar har fått i Noreg. Viss det er slik i dag, har det ikkje alltid vore slikt.

Ved inngangen til 1800-talet og lenge enno skulle skriftspråk vere noko heilt anna enn talemål. Skrifta skulle vere sirleg, elegant, foredla, fornem, og samanhengen mellom skrift og tale var ganske vilkårleg. Tydelegast er det i engelsk, som tidleg blei skriftforma med stor avstand til uttalen og som sjeldan har vore formert i skrift. Dette skriftspråket skulle så representere heile nasjonen, slik den franske revolusjonen hadde føresett. Noreg hadde vore under dansk styre sidan 1400-talet, og det danske kolonispråket var blitt det rådande skriftspråket i landet.

Den komande norske språkforskaren Ivar Aasen gjorde opprør mot denne tenkinga om språk og nasjon alt då han var 22 år gamal. Det opprøret var forma i milde ordelag, men ord blei til gjerning.

Fødd i 1813 hadde Aasen vakse opp i eit skriftmiljø på Sunnmøre som var europeisk opplysningstid i rein form. Med sterk utviklingsoptimisme og framstegstru representerte denne idéretninga ei forståing av korleis den moderne verda burde vere. Dette tok Aasen med seg inn i programskriftet «Om vort Skriftsprog» som han formulerte i 1836.⁵¹ Den korte, myndige teksten er komponert etter grunnreglane i den klassiske retorikken, og her redefinerte den staten og det samfunnet eliten ville skape.⁵²

Ivar Aasen legitimerte standpunktet sitt med den grunnlova for Noreg som var blitt vedteken i 1814. Grunnsetninga er ikkje til å kome forbi: «Vi ønske os just et Folkesprog, et som enhver Landsmand uden Møje kan tage Deel i; vor Statsforfatning berættiger os til dette Ønske».⁵³ Han la til ein ny fellesskapsverdi: eit språk for folk flest. Det gjorde han i eit samfunn der lese- og skrivekunna langt på veg var allmenn.⁵⁴

For Ivar Aasen var Grunnlova ein politisk tekst for demokrati. I alle dei viktige tekstane hans om den språklege framtida i Noreg ligg Grunnlova mellom linjene, med stor rekkjevidd. Med stille tyngd skreiv han at dei rettane den nye konstitusjonen gav folk flest, også måtte gjelde det språklege. Han viste til lova, brukte lova som argument og skreiv tankane derifrå inn i orda sine.

Her gjekk han på tvers av den rådande språkmakta. Han forkasta det innvandra danske språket til overklassen, ville heller ikkje nøye seg med å fornorske dette språket, la bort den tanken somme hadde fremja om å restaurere det norrøne språket, og han ville ikkje bygge på språket i ein region slik dansk var forma på København-dialekten eller fransk på Paris-dialekten.⁵⁵ I staden likestilte han alle dialektar der han fann tilstrekkelege historiske spor, og

---

⁵⁰ Avsnittet byggjer på moment frå Lars Anders Kulbrandstads innleiing på seminaret «Mangfald i NRK» i regi av NRK Nynorsk mediesenter, Førde 1.9.2009.

⁵¹ Dette programskriftet er omsett til engelsk av Einar Haugen under tittelen «Concerning our written language» i Anwar S. Dil (ed): *The ecology of language. Essays by Einar Haugen*, Stanford 1972, og av J. Peter Burgess under tittelen «On our Written Language» i J. Peter Burgess: *Ivar Aasen's Logic of Nation. Toward a Philosophy of Culture*, Volda 2005.

⁵² Arne Apelseth: *Mellom tradisjon og innovasjon*, Hefte nr. 3 frå Ovar Aasen-året 1996, Oslo 1996, s. 23 f.

⁵³ Ivar Aasen: *Skrifter i samling* (del 3), Oslo 1996, s. 10.

⁵⁴ Arne Apelseth: *Den låge danninga. Skriftmeistring, diskursintegrering og tekstlege deltakingsformer 1760–1840*, dr. art.-avhandling, Bergen 2010, s. 387 og 427.

⁵⁵ Ottar Grepstad: *Historia om Ivar Aasen*, 3. utgåva, Oslo 2014, s. 215–219.

han oppdaga at det var meir som var felles enn som skilde. Dette språket fann han, og det var dette han skreiv ned som eit systematisert, skriftleg uttrykk for talemålet til folk flest. Når Aasen jamleg viste til dei rettane Grunnlova gav innbyggjarane i landet, var det gjennomgåande prinsippet hans at folk flest skulle få eit enklare liv. Han var meir oppteken av innbyggjarane enn av nasjonen.

Frå 1850-åra var der to språkstridar i Noreg med ganske motsette forteikn. Den staten som var under oppbygging, gjennomførte ei brutal fornorsking i nord og blei sjølv utsett for ei verbal fornorsking i sør.

I nord hadde det samiske urfolket budd i fleire tusen år. Den norske nasjonalstaten ekspanderte, drog opp grensene mot nabostatane der slike mangla, og etablerte kontroll over territoriet. Det gjekk brutalt ut over dei samiske urfolka.

Nordmennene som skulle handtere det fleirkulturelle Nord-Noreg, hadde mange vegval: Urfolk og minoritetar kunne skiljast ut geografisk, ein kunne satse på at utviklinga ville viske ut dei etniske skilnadene, minoritetane kunne integrerast, eller dei kunne assimilerast gjennom fornorsking.⁵⁶ Ein fornorskingspolitikk blei sett i verk frå 1850-åra, var på sitt sterkaste kring 1900 då samisk var forbode i norsk skule, og blei formelt avvikla i 1960-åra. Assimileringspolitikken fram mot 1940-åra gjekk over i ein integreringspolitikk med fleire ambivalente trekk. Langt frå alle vil skrive under på at all fornorsking no er rein historie.⁵⁷

I sør tok ein heilt annan språkkonflikt til i 1850-åra. Med Ivar Aasen og det nye skriftspråket nynorsk blei det språklege hegemoniet utfordra. Vitskapleg var Aasen i fremste rekkja i Europa, og kritikken mot det han gjorde, blei einast retta mot dei politiske initiativa og følgjene.

Nokon allmenn motstand mot det nye skriftspråket er likevel vanskeleg å finne på 1800-talet. Tvert imot støtte dei språkpolitiske endringane opp om dei allmennpolitiske, og omvendt. Der var ingen samanhengande språkstrid frå dei første utfalla i 1850-åra og fram gjennom heile 1900-talet. Striden tok til då Ivar Aasen var død og innbyggjarar landet rundt skulle ta stilling.

Denne verbale striden var intens og prega av hegemoniets usjarmerande framferd. På få tiår vann likevel tilhengjarane og brukarane av det nye språket fram. Grunnlaget for dette blei lagt i den korte perioden 1878–1892.

Nasjonalstatane utrydda mange dialektar i Europa. I Noreg fekk derimot dialektane eit historisk vern då Stortinget i 1878 la til grunn at borna skulle få si opplæring på skulen på deira eige talemål. Vedtaket blei lovfesta i 1915 og 1917. Dette var ein sensasjon i Europa; noko slikt har ingen andre land gjort.⁵⁸ I 1885 vedtok så eit stort fleirtal i Stortinget å jamstille nynorsk med det dansk-norske språket som sakte, men sikkert blei fornorska. Dermed var Noreg formelt blitt ein fleirspråkleg nasjon. Desse vedtaka blei følgde opp med forpliktande lovgiving i 1892.

Brukarane av nynorsk møtte motstand på alle område der språket ikkje hadde vore brukt før. Mest intens var denne striden i skulen, kyrkja og teateret. Frå 1892 var det lovfesta at lokalsamfunna sjølv skulle avgjere opplæringsspråk i skulen og liturgispråk i kyrkja. Den første fornorskinga av det danske språket hadde teke til på teaterscenene. Her rådde inga folkevald makt, og det opna for at grupper prøvde å ta makta i eigne hender. Då det første nynorske teatret skulle opne i hovudstaden Oslo i 1913, var det gateslagsmål utanfor teatret ei

---

⁵⁶ Einar Niemi i foredrag på årskonferansen til Norsk kulturråd i Tromsø 13.11.2006, eigne notat.

⁵⁷ Bente Imerslund: «Den finske fare?», *Ruijan Kaiku* 4.9.2009.

⁵⁸ Arne Torp i Ivar Aasen-minneforedraget på Dei nynorske festspela i Ørsta 28.6.2013, eigne notat.

heil veke til endes. Aldri var fornorskinga av samane meir brutal enn på denne tida, og aldri var motstanden mot fornorsking i form av eit nytt skriftspråk sterkare enn då.

I konflikten med dei samiske urfolka gjekk liv tapt. I striden mellom nynorsk- og bokmålsbrukarane blei den fysiske striden av grensa til gateslagsmål og bokbål. Berre få år etter at Hitler-regimet hadde kapitulert i 1945, brende elevar i den norske skulen nynorske bøker i protest mot at dei måtte lære å skrive både bokmål og nynorsk. Resten av den norske språkstriden var verbal trakassering, open polemikk og meir eller mindre demokratisk demokratisering. Nynorskbrukarane mobiliserte aldri til bruk av vald, og fysiske overgrep møtte med dei med og organisering.

Vedtaka frå 1885 og 1892 regulerte rammene for striden. Alle hadde fått sin formelle rett til å vere med i lokale avgjerder om språk i skule og kyrkje. Det gjorde sitt til å dempe konfliktnivået. Ein kombinasjon av ytringsfridom og allmenn skrivetekne gjorde det lett for dei fleste å kome til orde i striden.

Prosjektet nynorsk var ein av dei store tankane på 1800-talet, forma av sterke impulsar frå opplysningstida på 1700-talet. Det prosjektet blei sett ut i livet samstundes som den norske samfunnet tok til å bli gjennomorganisert, den folkevalde makta blei avklara, ein sterk stat blei utvikla, og interessemotsetnadene mellom arbeid og kapital blei balanserte og formaliserte.

For samane blei ei stor utbygging av eit vassdrag i deira landskap i 1980-åra det avgjerande vendepunktet. Det var eit paradigmeskifte «som andre språklige minoriteter fortsatt bare kan drømme om».⁵⁹ For nynorskbrukarane var det ingen slike dramatiske vendepunkt, berre jamn mobilisering.

Forholdet mellom nynorsk og bokmål er både kulturelt, lingvistisk og formelt noko heilt anna enn forholdet mellom samisk og norsk, samisk og kvensk, kvensk og norsk. Dei sosiale og kulturelle maktmekanismane er likevel mykje dei same. Det Einar Niemi sa for tre år sidan, er gyldig erno: Norske styresmakter kjenner lite til dei erfaringane med kulturblending som finst i Nord-Noreg.⁶⁰ Det norske storsamfunnet treng å få overført slike erfaringar for å kunne bli eit romsleg og reelt fleirkulturelt samfunn.

Det er berre mindretal og minoritetar som kan lære fleirtalet kulturell og språkleg toleranse.

Dei to norske språkstridane åleine lærte ikkje nordmenn at kulturelle konflikter kan løysast utan bruk av vald, og i den eine av dei stridane prøvde både styresmaktene og innbyggjarar å løyse konflikten med vald. Lærdomen blei at vald ikkje løyste konflikten, men forsterka den. Summen av at Noreg blei eit modernisert og gjennomorganisert samfunn var ein nødvendig, men ikkje tilstrekkeleg føresetnad for den norske røynsla. Like frå Ivar Aasens første programskrift til den norske kvardagen på 2000-talet har demokrati og språk vore to sider av same sak i Noreg. Den røynsla kan delast med dei som ønskjer å finne andre utvegar enn vald, flammor, våpen.

Utover på 2000-talet pressa militante islamistar fram ei rekkje sosiale og kulturelle konflikter, til dels forsterka av vestleg militærmakt. Desse årelange væpna konfliktane sende mange på flukt, og i 2014 og 2015 måtte millionar prøve å finne ei berging i Europa. Syria var på få år blitt ein stat i indre oppløysing.

---

⁵⁹ Heiko F. Marten: «Hvor står samisk i dag?», i Tove Bull ofl. (red.): *Språk og språkforhold i Sápmi* (Berliner Beiträge zur Skandinavistik, band II), Berlin 2007, s. 113.

⁶⁰ Einar Niemi, same staden.

I Syria blir det talt 17 ulike språk – seks av dei er arabiske.⁶¹ Berre frå 2011 til august 2015 hadde 4,1 millionar flykta ut av Syria, og i tillegg var 7,6 millionar på flukt innanfor sitt eige land.⁶² To av tre syrarar var altså på flukt. Likeins flykta mange frå andre land i Midtausten og Afrika. I Europa venta 2900 grensevakter frå EU og 242 km grensegjerde på dei.⁶³

Denne folkevandringa bar med seg mange komande, skjøre språkmøte som kunne setje også den norske erfaringa på ein usikker prøve.

Publisert 27.9.2015

Sist oppdatert 22.9.2015

---

⁶¹ Ethnologue, *ethnologue.com*, lesedato 6.9.2015

⁶² UNHCR: Syria Regional Refugee Response, *unhcr.org*, lesedato 5.9.2015 og *Dagens Næringsliv* 5.9.2015.

⁶³ «Fleyktingestrømmen til Europa», *Dagens Næringsliv Magasinet* 5.9.2015.